

Geleneksel Yazmacılık ve Hürriyet Yazmalar

Naime Didem ÖZ*

ORCID-Id:0000-0002-4950-7238.

Öz

Geleneksel el sanatları, toplumların kültürel kimliğini yansıtan en anlamlı ve canlı maddi kültür ürünleridir. Halk kültürünü yansıtan, özellikle tekstil tarihi ve kültür tarihi bakımından önemli geleneksel el sanatlarından biri de yazmacılıktır. Yazmacılık, pamuklu kumaşların üzerine çizerek, kalıp ile basarak veya her ikisini birlikte kullanarak kumaş yüzeyini süsleme, desenlendirme olarak tanımlanabilir. Bu teknikler ile desenlendirilmiş ürünlerin tamamına ise “yazma” denir. Rengin yer almadığı yazmalara “karakalem” denir ve karakalem yazmaların zemini siyah, motif alanları beyaz olanları “Hürriyet” olarak adlandırılır. “Hürriyet” adı verilenler yazmalar bugüne kadar incelenmemiş, kulaktan kulağa aktararak gelmiş birkaç bilgi dışında günümüze aktarımı sağlanamamıştır. Bu çalışma ile hürriyet yazmaların yapım tekniği, malzemeleri, boyutları, hangi ustalar tarafından nerelerde basıldığı ve hangi şehirlerde kullanıldığı gibi literatürde olmayan bilgilere ulaşılmıştır. Çalışmanın gerçekleşmesi için öncelikle literatür taraması yapılmış ancak bu yazma ile ilgili birkaç cümle haricinde yazılı bilgi olmadığı, görsellerin de çok sınırlı olduğu görülmüştür. Hürriyet yazma hakkındaki bilgilerin elde edilmesi ancak kişisel görüşmeler ile mümkün olmuştur. Ulaşılabilen yazma örnekleri ve aile arşivlerindeki fotoğraflar ile de çalışma desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Geleneksel Sanatlar, Yazmacılık, Yazma, Hürriyet.

*Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı, Kilim ve Geleneksel Kumaş Desenleri Anasanat Dalı, naime.didem.oz@msqsu.edu.tr,

Traditional Block Printing and Hürriyet Hand Printed Fabrics

Abstract

Traditional handicrafts are the most meaningful and lively material cultural products that reflect the cultural identity of societies. One of the traditional handicrafts that reflect the folk culture, especially important in terms of textile history and cultural history is block printing.

Block printing can be defined as embellishing and patterning the fabric surface by drawing on cotton fabrics, pressing with a mold or using both. All of the products patterned with these techniques are called “hand printed fabrics”. The hand printed fabrics without color are called “karakalem” and the black background of the karakalem hand printed fabrics and the white ones with the motif areas are called “Hürriyet”. The hand printed fabrics called “Hürriyet” have not been examined so far, and it has not been transferred to the present day, except for a few information that has been transferred from ear to ear.

With this study, information that is not available in the literature, such as the construction technique, materials, dimensions of Hürriyet hand printed fabrics where they were printed by which masters and in which cities they were used. In order to carry out the study, first of all, a literature review was made, but it was seen that there was no written information except for a few sentences about this hand printed fabrics and the visuals were very limited. Obtaining information about Hürriyet was only possible through personal interviews. The study was also supported with accessible hand printed fabrics and photographs in family archives.

Keywords: Culture, Traditional Arts, Block Printing, Hand Printed Fabrics, Hürriyet.

Giriş

Geleneksel el sanatları, toplumların kültürel kimliğini yansıtan en anlamlı ve canlı maddi kültür ürünleridir. Sanatsal ve işlevsel yönleri de bulunan el sanatları, toplumların kültürel değerlerinin yanı sıra, sosyo-ekonomik değerlerini de yansıtır. El sanatı ürünleri de onu üretenin kimliğinden, dünya görüşünden, duygu ve düşüncelerinden izler taşır.¹

Halk kültürünü yansıtan, özellikle tekstil tarihi ve kültür tarihi bakımından önemli, yüzyıllar boyu yaşamış geleneksel el sanatlarından biri deyazmacılıktır. Yazmacılık, pamuklu kumaşların üzerine çizerek, kalıp ile basarak veya her ikisini birlikte kullanarak kumaş yüzeyini süsleme, desenlendirme olarak tanımlanabilir.²

Kullanım alanlarına göre yazmalar, başörtüsü, seccade, yorgan yüzü, yastık yüzü, bohça, mendil ve yağlık olarak yedi başlık altında toplanır³. Destimaller, sofr bezleri, namaz örtüleri ve bazı kavuk örtüleri de yazma tekniği ile yapılmış örneklerine rastlanan değerlerimizdendir.

Geleneksel yazmalar yapım tekniği açısından değerlendirildiğinde üçe ayrılır. Bunlar “kalem” diye adlandırılan fırçalar ile yapılan kalem işi yazmalar, kalıp-kalem yazmalar ve kalıpla yazmalardır. Kalem işi yazmalarda desen kumaşın üzerine fırça ile çizilir ve motif içleri de fırça ile renklendirilir⁴ (Fotoğraf 1). Kalıp-kalem olarak sınıflandırılan yazmalarda, genellikle motifler kalıp ile basılır ve motif içleri fırça ile renklendirilir. Hem motiflerin kalıp ile basıldığı, hem de motif içlerinin yine renk kalıpları ile renklendirildiği örnekler de zeminleri elle boyanmış ise “kalıp-kalem yazma” olarak ifade edilir. Bu yazmaların zemin boyaması genellikle boya verilmiş keçe parçaları ile yapılmıştır. Motifleri ve motif içleri kalıp ile renklendirilmiş ancak çeşitli alanlarda fırça darbeleri ile süsleme yapılmış yazmalar da “kalıp-kalem yazma” sınıfına girer (Fotoğraf 2). Kalıp yazmalarda ise fırça kullanılmaz veya keçe parçası ile renklendirme yapılmaz. Bütün motifler kalıp ile basılır ve motif içleri de kalıp ile renklendirilir (Fotoğraf 3).

¹Süheyla Sarıtaş, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Açından Gönen Oyları ve Kadınları”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, 2016, s. 1.

²Naime Didem Öz, “1930-1970’ li Yıllarda Üsküdar’ın Yazma Ustaları”, 9. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 11-13 Kasım, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi, İstanbul 2016a, C.3, s. 353.

³Naime Didem Öz, “Kişisel Koleksiyonlarda Bulunan Bitkisel Motifli Yazma Başörtüleri”, V. International Turkic Art, History And Folklore Congress/ Art Activities, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 13-16 Nisan, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova, 2016b, C.1, s. 122.

⁴Hatice Kübra Uygur, Ayşegül Koyuncu Okca ve Naime Didem Öz, “Bir Kültürün Son Temsilcisi Mıksiye (Muqsiye) Nasra Şimmes Hindi ve Ardında Bıraktıkları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel Sayısı*, C.5, S.11, 2017, s. 222.

Fotoğraf 1. Kalem İşî Yazma Detayı, Mehmet Hamdi Eyüboğlu Koleksiyonu (Fotoğraf: N. Didem ÖzArşivi)

Fotoğraf 2. Kalıp Kalem Yazma Detayı **Fotoğraf 3.** Kalıpla Yazma Detayı (Fotoğraflar: N. Didem ÖzArşivi)

Renklerine göre ise yazmalar elvan ve karakalem olmak üzere ikiye ayrılır. Elvan kelimesi sözlükte “renkli” anlamına gelmektedir. Elvan yazmalarda kumaş üzerine anilin denilen boya ile çizilen veya basılan motiflerin içleri, fırça, kalıp veya keçe parçası vs. kullanılarak istenilen şekilde renklendirilir. Desenin haricinde kalan ve “fon” denilen alanlar da ya kumaş renginde bırakılır ya da renklendirilir. Rengin yer almadığı yazmaların tamamı ise “karakalem” olarak ifade edilir.

Karakalem yazmalardakumaşın “fon” denilen zemin kısmında desen olmaz, desen kumaş kenarında bordür şeklindeyer alır. Bazı örneklerde kumaş kenarında oluşan bordürün köşelerine birer adet motif de basılır. Karakalem yazmalar “beyaz karakalem” ve “siyah karakalem” olarak ikiye ayrılır. Doğal renkte pamuklu kumaş üzerinde sadece siyah renkte desenin basıldığı yazmalara “beyaz karakalem” yazma denir(Fotoğraf 4, 5, 6, 7).

Siyah karakalem yazmalarda ise zemin siyah, motif alanları beyaz (kumaşın doğal renginde) olur. Beyaz karakalem yazmalar “çarşı karakalemi”⁵olarakveya sadece “karakalem” olarak siyah karakalem yazmalar ise “Hürriyet” olarak adlandırılır.

Bu çalışma ile hürriyet yazmanın yapım tekniği, malzemeleri, boyutları, hangi ustalar tarafından nerelerde basıldığı ve hangi şehirlerde kullanıldığı gibi literatürde olmayan bilgilere ulaşılmıştır. Çalışmanın gerçekleşmesi için öncelikle literatür taraması yapılmış ancak bu yazma ile ilgili birkaç cümle haricinde yazılı bilgi olmadığı, görsellerin de çok sınırlı olduğu görülmüştür. Hürriyet yazma hakkındaki bilgilerin elde edilmesi ancak kişisel görüşmeler ile mümkün olmuştur. Ulaşılabilen yazma örnekleri ve aile arşivlerindeki fotoğraflar ile de çalışma desteklenmiştir.

Fotoğraf 4., 5.: Çarşı Karakalemi Yazma ve Detayı, 78x116 cm (Yazma ve Fotoğraflar: N. Didem ÖzArşivi)

Fotoğraf 6., 7.: Çarşı Karakalemi Yazma ve Detayı, 78x116 cm (Yazma ve Fotoğraflar: N. Didem ÖzArşivi)

1. Hürriyet Yazma

Hürriyet yazmalar teknik açıdan kalıp ile yapılan yazmalardır ve renk açısından ise karakalem olarak adlandırılan yazmaların sınıfına girerler.

⁵ Bu adlandırma Ali Rıza Arda ile 12.05.2021 tarihli görüşmeye dayandırılarak verilmiştir.

Hürriyet yazmalar ile ilgili literatürde çok az bilgi bulunmaktadır. Bu yazmanın sosyal yaşama göre; Hürriyetolarak anıldığı bilgisine rastlanmıştır.⁶Tokat' ta yazmacıların, siyah karakalem çeşitleri için “Hürriyet” adını kullandıkları, Hürriyet çeşitlerinde zeminin siyah, basılan çiçeklerin beyaz olduğu bilgisi de yer almaktadır.⁷Aynı motiflerin basıldığı yazmaların zemin renginden dolayı karakalem ve hürriyet olarak farklı isimlendirilmesi ise oldukça ilgi çekicidir. Bu durumda “hürriyet” kelimesi ile yazmanın siyah zemin rengi arasında bir bağlantı aranabilir (Fotoğraf 8, 9, 10, 11).

Fotoğraf 8., 9.: Hürriyet Yazma ve Detayı, 86x88 cm.(Yazma ve Fotoğraflar: N. Didem ÖzArşivi)

Fotoğraf 10.,11.: Hürriyet Yazma ve Detayı, Göksenin İleri Koleksiyonu, 94x98 cm, (Fotoğraflar: N. Didem ÖzArşivi)

⁶Ozanay Omur, “Üsküdar’da Yazmacılık, Üsküdar, Kuzguncuk, Çengelköy, Beylerbeyi, Kandilli, Vaniköy Çizgi İşi Ve Kalıp İşi Yazmaları”, 2. Üsküdar Sempozyumu, C. 2, Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 16, İstanbul 2005, s. 440.

⁷ Kemal Türker, *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s. 41.

Siyah renk Mısır'da gecenin, matemnin, sefaletin sembolüdür. İran'da Satürn gezegenini, Çin'de gökte kuzey yönü, aynı zamanda suyu, demiri ve kışı ifade eder. Anadolu'da ise matemnin simgesidir.⁸

Anadolu yazmalarının desenleri ve renkleri bölgelere göre çok farklılıklar gösterir. Bu farklılıkların nedenlerini daha çok o çevre halkının yaşantılarında aramak gerekir. Karadeniz bölgesi, özellikle Kastamonu yazmalarında siyah rengin hâkim olduğu görülür. Bartın'da “Gaba” denilen yazmaların da yine zemin rengi siyahtır.⁹ Yazmanın motiflerinde ise kırmızı, sarı ve yeşil renkler kullanılır. Sadece bayram günlerinde aynı yazmanın beyaz zeminli olanı takılır. Bu yörelerde kullanılan yazmalarda siyahın geleneksel bir renk anlamı kazanmış olduğu görülmektedir.¹⁰

Bu yazma çeşidinin neden “hürriyet” olarak adlandırıldığı ise net değildir. Hürriyet kelimesinin karşılığı sözlükte özgürlük olarak verilmiştir.¹¹ Türk Milleti'nin özgürlüğü için verdiği en büyük mücadele Kurtuluş Savaşı'dır. Bu savaş yıllarında neredeyse her evden şehit verilmiş, bazı köylerde hiç erkek kalmamıştır. Erkeklerinin tamamını cephelerde kaybeden Kastamonu'ya bağlı bir köyün adı bu yüzden “Ersizler” olmuştur.¹² Bu şartlar altında yaşam ve yas hali siyah zeminli, renksiz bir yazmanın bölgede sıkça kullanılmasını tabii kılar. Buna karşın yapılan sözlü görüşmelerde yazmanın savaş öncesi yıllarda da kullanılmış olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Elazığ ve Erzincan taraflarında yaşamış kadınların 1915-1918 yıllarına ait vekâletnamelerindeki vesikalıklarda kadınların başlarında hürriyet yazma olduğu bilgisine ulaşılmıştır.¹³ Her ne kadar yazma savaş öncesi yıllarda kullanılıyor olsa da adının “Hürriyet” olarak konulması savaş yıllarına denk gelebilir.

Çalışma kapsamında görüşülen sözlü kaynaklar da yazmaya hürriyet isminin verilmesi ile Kurtuluş Savaşı arasında bağlantı olabileceğini, savaş yıllarında kağıt arabaları ile taşınan cephanenin üzerine örtüldüğü için bu yazmaya “hürriyet” dendiğini duyduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴ Ali Rıza Arda, 1970'li yıllarda Gülhane'de, Arkeoloji

⁸ Reyhan Kaya, *Türk Yazmacılık Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 140, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1988, s.52.

⁹ Erdenay Çınçın, *Bartın Yazmaları Ustaları ve Tarihçesi*, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2018, s.78.

¹⁰ R. Kaya, *age.* s. 53

¹¹ Anonim, *Türkçe Sözlük 1 (A-K)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları- 505/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 543.

¹² Ersizler Köyü'nün Adı Nereden Geliyor?, https://www.youtube.com/watch?v=jTQa7_x6SmY (12.08.2022).

¹³ Erdenay Çınçın, 30.10.2022 tarihli görüşme.

¹⁴ Erol Çınçın, 18.01.2017 ve Ali Rıza Arda, 12.05.2021 tarihli görüşmeler

Müzesi'ne giden yolda bulunan tarihi bir binada, dokumacılık ve yazmacılık gibi el sanatları ile ilgili etkinlik yapıldığını söylemiştir. Bu etkinlikte yazmacılık ile ilgili fotoğraflar gördüğünü, bir fotoğrafta, bir kadının çektiği kağının üzerinde top mermisi olduğunu, topun bir kısmının açıkta bir kısmının hürriyet yazma ile örtülü olduğunu gördüğünü belirtmiştir.¹⁵

Milli Mücadele yıllarının anlatıldığı, İstiklal Yolu-İnebolu'dan Ankara'ya, Kağnılarla 18 Gün isimli belgeselde, Seydiler'in Satı Köyü'nden Şerife Bacı'nın 1921 kışında bebeği ile Kastamonu'ya cephaneye taşırken şehit olduğu, taşıdığı cephanenin üzerinin battaniye ile örtülü olarak bulunduğu bildirilmektedir.¹⁶ Genelkurmay arşivinde bulunan Kurtuluş Savaşı'nın görüntülerinde de, Hanife Bacı'nın, kağı ile taşıdığı cephaneleri nemden korumak için battaniyesini oğlunun yerine cephanelerin üzerine örttüğü görülmektedir.¹⁷ Hürriyet yazmalar, mermerşahi denilen, çok kalın olmayan kumaşlara yapılmış olmasına rağmen koruma amacı ile cephaneye üzerine örtülmüş ve bu durumda yazmaya sembolik bir anlam yüklenmiş olabilir.

Hürriyet yazmalar sadece İnebolu Ankara hattında kullanılmamıştır. Ara Güler'in 1954 yılında çektiği bir fotoğrafta İzmir'de hürriyet yazmanın yapıldığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 12). 1958 yılında Aphrodisias'da (Geyre Mahallesi, Aydın) çektiği fotoğrafta da Aydın'da bir kadının hürriyet yazma kullandığı görülmektedir (Fotoğraf 13). Trabzon da Manzak Ailesi tarafından yapıldığı¹⁸ ve Bartın'da ham keten bez üzerine basıldığı¹⁹ da bilinmektedir. 1980 yılında çekilmiş "yazma yıkayan çocuk" isimli fotoğraftan Tokat'ta Gazioğlu Hanı'nda Hürriyet yazma basıldığı ve avludaki kuyularda yıkandığı anlaşılmaktadır²⁰ (Fotoğraf 14).

¹⁵ Ali Rıza Arda, 12.05.2021 tarihli görüşme.

¹⁶ İstiklal Yolu- İnebolu'dan Ankara'ya, Kağnılarla 18 Gün, NTV, Belgesel, <https://www.youtube.com/watch?v=Y04LfcUIC38> (02.08.2022).

¹⁷ Kurtuluş Savaşı Görüntüleri- Genelkurmay Arşivinden, <https://www.youtube.com/watch?v=JGea7lnwCHY> (10.09.2022).

¹⁸ Nazmiye Aydın, "Trabzon'da Kaybolan Mesleklerden Yazmacılık", *Yazmalardaki El İzleri*, (Edit Hamdi Ünal-Nazmiye Aydın), Geliştirilmiş 2. Baskı, Trabzon 2019, s. 38.

¹⁹ E. Çınçın, *a.g.e.*, s. 103.

²⁰ Sırrı Demirci, *Elvan Yazmalar Diyarı Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, Tokat 2015, s.68.

Fotoğraf 12.: Hürriyet Yazma Yıkama Aşaması, Ara Güler, Şirinyer Su Kemerleri, 1954²¹

Fotoğraf 13.: Hürriyet Yazmalı Kadın, Ara Güler, Aphrodisias, Aydın, 1958²²

Fotoğraf 14.: Yazma Yıkayan Çocuk, Sırrı Demirci, Tokat, 1980²³

²¹ Anonim, *Ara Güler, Merhaba İzmir*, Arkas Sanat Merkezi Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul 2020, s. 43

²² Anonim, *Aphrodisias*, Yayına Hazırlayan: Ara Güler Arşiv ve Araştırma Merkezi (AGAVAM), Yayıncı: Ara Güler Müzesi, Baskı: Ofset Yapımevi, İstanbul 2019, s. 11.

²³ S. Demirci, *a.g.e.*, s. 68.

Selanik, Manastır' lı ve 5. Kuşak İstanbul' lu Ali Rıza Arda hürriyet yazma ile ilgili şunları söyler: “1825'te dedelerimin dedesi Ferhat, Çatalca'da doğduğunda hürriyet yazma varmış. Bana bunu dedem anlatmıştı. Dedemin adı Mavici Kara Ali. Soyadı kanunundan sonra adı Ali Baskıcı olmuş. Yugoslavya ve Üsküp taraflarında ayrıca Manastır'da da bu desen var. Ohannes Kılınçyan Usta (Gözlüklü Ohannes), gayrimüslimlerin de düz siyah yazma ve hürriyet yazma kullandıklarını bana söylemişti. Hürriyet yazmayı Aleviler de takardı. Özellikle Bursa' nın Keles ilçesi ve Balıkesir'de bu yazma çok kullanılırdı. Çorum, Tunceli, Erzincan ve Erzurum taraflarında da kullanılırdı”.²⁴

Günümüzde halen yazma imalatı ve satışı ile uğraşan Vahram Kovan ise hürriyet yazmanın satıldığı bölgeler ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bursa İnegöl' e çok hürriyet yazma gönderirdik. Halen o bölge reaktif boyalı düz siyah yazma alır. İzmir Ödemiş'e de çok hürriyet sattık. İzmir'de ayrıca anilin ile boyanmış düz siyah yazma da çok satılırdı, 110x160 veya 110x220 cm ölçülerinde olurdu. Çankırı'ya da 110x160 cm ölçülerinde hürriyet satardık. Hürriyet yazmalarımızı İstanbul'da Hasan Leblebici (Kıvırcık Hasan) basardı (Fotoğraf 15). Tokat'ta ise Yaşınler Yazma ile çalışıyorduk.”²⁵

Fotoğraf 15.: Hasan Leblebici'nin Bastığı Hürriyet Yazma, Arsen-Vahram Kovan Koleksiyonu, 105x150 cm, (Fotoğraf:N. Didem ÖzArşivi)

1943 Tokat doğumlu yazma ustası Mustafa Ergünoğlu'nun oğlu Şevki Ergünoğlu ise şu bilgileri vermiştir: “Babam Mustafa Ergünoğlu evde sadece karakalem basardı, renk basmazdı ve evde amonyak odamız vardı. Lakabı Taytıs Mustafa idi. 1960 yılında babam

²⁴ Ali Rıza Arda, 12.05.2021 tarihli görüşme.

²⁵ Vahram Kovan, 27.10.2022 tarihli görüşme.

17 yaşındayken Kirkor ustaya çıraklık yapmış. Kumkapı’ da, Serkerderler Sokak’ ta, Ohannes Usta (Çolak Ohannes) ve Hasan Leblebici (Kıvırcık Hasan) üst katta ve babam Mustafa Ergünoğlu alt katta aynı handa çalışırlardı. Hasan Leblebici ile babam, ahşap kalıplarla aşındırma yaparak hürriyet yazma bastılar. Basılan yazmalar havuzlarda yıkanırdı. Havuzlar beş dakikada dolardı, kuyular o kadar kuvvetliydi. Biz Kapalıçarşı’ da, Tüccar Orhan İğüs’ e, şile bezi görüntüsünde, ham mermerşahiden hürriyet yazma basıp satardık. O da yurt dışına satardı.²⁶

Ali Rıza Arda ise o yıllar ile ilgili: “Mustafa Ergünoğlu’nun, çeşitli desenlerde basılmış elbiselikleri ile hürriyet yazmalar için kumaşlarını kazanlarda boyardık, kendisi satardı. Ergünoğlu Sait Özer’in yanında kalfalık yapardı. Özer, Ergünoğlu’na: Bursa İnegöl çevresine gitmesini, oralarda hürriyet yazmayı satabileceğini söylemiş. Ergünoğlu arabanın arkasına yazmaları atarak satmaya götürür, peşin para ile satardı.”²⁷

Bütün ulaşılan bilgi ve fotoğraflar, hürriyet yazmanın sadece bir bölgede değil, yurdun birçok yerinde yapıldığını ve kullanıldığını göstermektedir.

2. Hürriyet Yazmaların Teknik Özellikleri

Hürriyet yazmalar, yapım tekniği açısından kalıp ile yazma sınıfına girer. Kalıplar kolay oyulabilmesi, sağlam ve suya dayanıklı olması nedeni ile ıhlamur ağacından oyulur. Rengin yer almadığı, “karakalem” denilen yazmalarda motifler genellikle kumaşın sadece kenarına basılır ve bu nedenle bordür kalıpları kullanılır (Fotoğraf 16, 17, 18, 19).

Fotoğraf 16., 17., 18., 19.: Hürriyet ve Çarşı Karakalemi Yazmalar İçin Kullanılan Bordür Kalıpları (Kalıplar ve Fotoğraflar: N. Didem ÖzArşivi)

Ali Rıza Arda’ya göre Çarşı işi ve Hürriyet denilen yazmalar şu ölçülerde yapılır:

²⁶ Şevki Ergünoğlu, 17.10.2016 tarihli görüşme.

²⁷ Ali Rıza Arda, 12.05.2021 tarihli görüşme.

90x90, 100X100, 110X110 cm olarak basılanlara tekli veya “değirmi” denir. Top kumaştan çiftli olacak kumaşlar kesilir. Topun sonunda kalanlar ise tekli olarak kesilir.

90x180 cm (90x90 cm’lik 2 adet birlikte basılır), 100x200 cm (100x100 cm’lik 2 adet birlikte basılır) ve 110x220 cm (110x110 cm’lik 2 adet birlikte basılır) olarak basılır ve bunlara “çiftli” denir

Ayrıca, 90x140 cm, 90X160 cm, 100x140 cm ve 100X160 cm ölçülerde yapılır, bunlara da “örtü” denir.²⁸

Hürriyet yazmalar aşındırma (söktürme) denilen teknik ile ham mermerşahiye yapılır. Söktürme işlemi yapmak için öncelikle kumaş nors denilen sıvı karışıma sokulur. 18 litrelik tenekelerde nors hazırlamak için 500 gr. Göztaşı, 500 gr. Potasyum Klorat ve 1500 gr. Anilin tuzu kullanılır, ölçünün geri kalan kısmı su ile tamamlanır. Karışımın içine çok az miktarda da tuz ruhu dökülür. Şerbet gibi akışkan bir sıvı elde edilir. Sıvının içine yazmalık kumaşlar konur. Bir yandan kumaşın haşılı karışımın içindeki tuz ruhunun etkisi ile sökülürken bir yandan da kumaş boyayı emer. Bu oranlarda hazırlanmış boya ham mermerşahi kumaş için uygundur. Anilin çok yüksek dozda kullanıldığı için aprelenmiş veya tülbent gibi ince kumaşlarda kullanılırsa kumaşı çürütür. Boyanın içindekilerin miktarı kumaş cinsine göre ayarlanmalıdır.

Yazmalık kumaşların boyanması ile ilgili Ali Rıza Arda şunları söyler: “Genellikle hürriyet yazmayı çiftli olarak çalışırdık. 18 litre nors ile 2.20 (110x2=2.20) metrelik kumaştan ortalama 40 adet boyanırdı. 40 adet kumaştan oluşan 2. Parti kumaşı norsun içine koymadan önce 1-1,5 litrelik tas ile 3 kere boya eklerdik. Bunu eklerken 1 litrelik maşrapanın 1/5’ i kadar (2 parmak kalınlığında) da tuz ruhu eklenir. Bu boya eklemesi yapılmaz ise, 1. Parti kumaşın teknede kalan haşılı, havı, tüyü boyayı keser ve kumaşlar ancak sıçan tüyü diye tabir ettiğimiz rengi alır. Nors kullanılarak aşındırma (söktürme) tekniği ile yapılmış yazmalar rutubetli havada çabuk yeşerebilmektedir. Bu yüzden fonlu denilen elbiseler bile çok tercih edilmezdi”.²⁹

Yazmalık kumaşlar içinde nors olan kaba batırılır ve sıvının kumaşın her yerine nüfuz etmesi sağlanır. Kumaş nors dolu kaptan alınır ve iyice sıkılır. Bu işlem iyi yapılmaz ise söktürme boyası basıldığında boya kumaş üzerinde yürür ve baskı istenilen netlikte olmaz. Gereğinden fazla sıkılır veya kumaş baskıdan önce çok kurursa söktürme tam

²⁸ Ali Rıza Arda, 12.05.2021 tarihli görüşme.

²⁹ Ali Rıza Arda, 12.05.2021 tarihli görüşme.

olarak gerçekleşmez. Sıkılan kumaşlar çok açık tonda sarımsı yeşil renk alır. Bu durumda baskı yapılacak kumaş altı keçe ile kaplı düz bir yüzeye serilir. Baskı boyası olarak sönmüş kireç kaymağı, Arap zambkı ve rodaminde oluşan karışım kullanılır. Rodamin, baskı boyasına pembe renk verir. Böylece baskı yapılan alanların görünürlüğünü artar ve baskı daha kolay yapılır (Fotoğraf 20, 21). Kullanılan norsa ve kirecin oranları, tazeliği, norsa atılmış kumaşın sıkma derecesi, baskı yapılan ortamın ısısı, kumaşın ısıya ne kadar süre maruz bırakılacağı sonucu oldukça etkilediğinden yazmacılığın en zahmetli ve ustalık gerektiren yöntemi söktürmedir.

Fotoğraf 20.: Ali Rıza Arda Hürriyet Yazma Kalıbı İle Söktürme Yaparken, Mustafa Ergünoğlu'nun Atölyesi, Halicioğlu, 1989 (Fotoğraf: Ali Rıza Arda Aile Arşivi)

Fotoğraf 21.: Ali Rıza Arda Eşi ve Oğlu ile Hürriyet Yazma Katlarken, Halicioğlu, 1989 (Fotoğraf: Ali Rıza Arda Aile Arşivi)

Baskısı tamamlanan kumaşlar kenarlarından asılır ve uygun sıcaklık verilerek kumaşların aşınması (boyanın kumaştan sökülmesi) gerçekleşir. Kumaş ısı aldıkça norsa ile boyalı alanlar açık yeşilden siyaha dönerken kireç ile baskı yapılmış alanlarda boya kumaştan sökülür. Kumaşın renginin dönmesi tamamlandığında kumaş koyu kuzguni yeşil

renk alır. Bu işleminden sonra yazmaların altına bir tas içinde amonyak konulursa siyahlaşma işlemi hızlanır. Eski ustalar hayvan gübresinin içinde doğal olarak bulunan amonyaktan faydalanmak amacı ile yazmaları çoğunlukla ahırlarda bir gece bekletmişlerdir. Ertesi gün toplanan yazmaların kirecinin ve boya artıklarının kumaştan uzaklaştırılması için yıkanması gerekir. Yıkama işlemi yazmahanelerin bahçelerinde bulunan havuzlarda yapılabilir. Bu işlem için oldukça fazla suya ihtiyaç duyulduğundan, suyun bol ve ücretsiz olması sebebi ile yıkama işlemi tercihen dere, nehir veya deniz kenarlarında yapılır. (Fotoğraf 12). Yıkama işleminden sonra yazmalar katlanarak satışa hazır hale gelir.

Sonuç

Geleneksel el sanatları, toplumların yaşam biçimlerini, beğenilerini, kültürel zenginliklerini ortaya koyan değerlerdir. Yazmacılık da bünyesinde çeşitli kültürel anlamlar barındıran ve bu anlamları geçmişten günümüze kadar taşıyarak gelmiş el sanatlarından biridir.

Geleneksel yazmacılık içinde önemli bir yeri olan hürriyet yazmalar, kalıpla yapılan ve karakalem denilen yazmaların grubuna girer. Karakalem yazmalar, beyaz üzerine siyah ve siyah üzerine beyaz olmak üzere iki çeşittir. Beyaz kumaş üzerine siyah baskı olanlarına çarşı karakalemi, siyah boyanmış kumaş üzerinde desenlerin beyaz olarak görüldüğü yazmalara da “Hürriyet” denir. Bu desenler aşındırma (söktürme) denilen teknik ile sönmüş kireç kaymağı, arap zankı ve rodamin karışımından oluşan bir boyanın kalıp ile kumaş yüzeyine basılması ile oluşur. Baskı işleminden sonra, kumaşa ısı verilir. Bu esnada norsla boyanmış alanların renkleri siyaha döner ve baskı alanlarında boya kumaştan sökülür. Kuruyan kumaşlardaki baskı alanları yıkama sonrasında kumaşın kendi doğal renginde çıkar, diğer alanlar ise siyah olur.

Yazmalar kullanıldığı bölge halkının çok uzun zaman içinde oluşmuş ve nesilden nesile aktarılmış sembolik dilini ifade eder. Bu yazmalarda kullanılan desenlerin ve renklerin hiçbirisi gelişigüzel yer almamıştır ve bölgelere göre tercih edilme nedenleri vardır. Yazmaların sembolik dili ancak o bölge halkı tarafından anlaşılabilir, günümüze kadar sağlıklı biçimde ulaşmadığından her geçen gün daha da yok olan değerlerimizdendir. “Hürriyet” adı verilenler yazmaların sembolik dili de günümüze kadar incelenmemiş, kulaktan kulağa aktararak gelmiş birkaç bilgi dışında aktarımı

sağlanamamıştır. Çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında da bu yazma çeşidi ile ilgili hemen hemen hiç bilgi bulunamamıştır.

Hürriyet yazmalarının adının nereden geldiği de net değildir. Çalışma kapsamında yapılan sözlü görüşmelerde bu yazmanın 1800’lü yıllarda dahi kullanıldığı bilgisine ulaşılmış, bununla birlikte yazmanın isminin “Hürriyet” olarak verilmesi ile Kurtuluş Savaşı arasında bağlantı olabileceği sözlü kaynaklar tarafından ifade edilmiştir.

Kültürel miras açısından her türlü somut veya somut olmayan kültürel değerinin sürdürülebilirliğinin önemi büyüktür.³⁰ El sanatlarının geneli gibi yazmacılıkta da halkın bu el sanatına ilgisinin azalması, geleneksel desenlerin tercih edilmemesi, ustaların yetiştirecek çırak bulamamaları ve yaşanan teknik gelişmeler sonucunda geleneksel yazmacılığın sürdürülebilirliği mümkün olmamıştır.³¹ Hürriyet yazmalar ile ilgili birçok bilgi de bu süreçte kayıt altına alınmadığı ve günümüze kadar iletilmediği için zaman içinde yok olmuştur.

Kaynaklar

ANONİM, *Türkçe Sözlük 1 (A-K)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları- 505/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

ANONİM, *Aphrodisias*, Yayına Hazırlayan: Ara Güler Arşiv ve Araştırma Merkezi (AGAVAM), Yayıncı: Ara Güler Müzesi, Baskı: Ofset Yapımevi, İstanbul 2019.

ANONİM, *Ara Güler, Merhaba İzmir*, Arkas Sanat Merkezi Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul 2000.

AYDIN, N., “Trabzon’da Kaybolan Mesleklerden Yazmacılık”, *Yazmalardaki El İzleri*, (Edit Hamdi Ünal- Nazmiye Aydın), Geliştirilmiş 2. Baskı, Trabzon 2019, s. 6-62.

ÇINÇIN, E., *Bartın Yazmaları Ustaları ve Tarihçesi*, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın 2018.

DEMİRCİ, S., *Elvan Yazmalar Diyarı Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, Tokat 2015.

³⁰ Ayşegül Koyuncu Okcave Naime Didem Öz, “Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Karapınar Tülü Dokumaları”, *Sanat ve Tasarım*, S: 24, 2019, s. 282, e-ISSN: 2149-6595.

³¹ Naime Didem Öz, “Üsküdar’da Yazmacı Turnayan Ailesi ve İlk Serigrafi Atölyesinin Kuruluşu”, Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu “Yazmalardaki El İzleri”, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 20-21 Nisan, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2017, s. 36.

KAYA, R., *Türk Yazmacılık Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 140, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1988.

KOYUNCU OKCA, A. ve ÖZ, N. D., “Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kültürel Miras: Karapınar Tülü Dokumaları”, *Sanat ve Tasarım*, Aralık 2019, S: 24, 2019, s. 281-299, e-ISSN: 2149-6595.

OMUR, O., “Üsküdar’da Yazmacılık, Üsküdar, Kuzguncuk, Çengelköy, Beylerbeyi, Kandilli, Vaniköy Çizgi İşi Ve Kalıp İşi Yazmaları”, 2. Üsküdar Sempozyumu, C. 2, Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Yayın No: 16, İstanbul 2005.

ÖZ, N. D., “1930-1970’ li Yıllarda Üsküdar’ın Yazma Ustaları”, 9. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 11-13 Kasım, Sabahattin Zaim Kültür Merkezi, İstanbul 2016a, C. 3, s. 353-363, ISBN: 978-605-9719-24-7.

ÖZ, N. D., “Kişisel Koleksiyonlarda Bulunan Bitkisel Motifli Yazma Başörtüleri”, V. International Turkic Art, History And Folklore Congress/ Art Activities, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 13-16 Nisan, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova, 2016b., C.1, s. 121-126.

ÖZ, N. D., “Üsküdar’da Yazmacı Turnayan Ailesi ve İlk Serigrafi Atölyesinin Kuruluşu”, Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu “Yazmalardaki El İzleri”, Sözlü Sunum, Tam Metin Bildiri, 20-21 Nisan, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2017, s. 30-37, ISBN: 978-975-6983-89-8

SARITAŞ, S., “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Açından Gönen Oyaları ve Kadınları”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, 2016, s. 1-10, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/SuheyylaSaritasGonenOyalariveKadinlari.pdf>.

TÜRKER, K., *Ağaç Baskı Tokat Yazmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.

UYGUR, H. K., KOYUNCU OKCA, A. ve ÖZ, N. D., “Bir Kültürün Son Temsilcisi Mıksiye (Muqsiye) Nasraşimmes Hindi ve Ardında Bıraktıkları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Azerbaycan Özel Sayısı, C.5, S.11, 2017, s. 221-241, ISSN: 2147-2610.

Ersizler Köyü’nün Adı Nereden Geliyor?
https://www.youtube.com/watch?v=jTQa7_x6SmY (12.08.2022).

İstiklal Yolu- İnebolu'dan Ankara'ya, Kağnılarla 18 Gün, NTV, Belgesel, <https://www.youtube.com/watch?v=Y04LfcUIC38> (02.08.2022).

Kurtuluş Savaşı Görüntüleri- Genelkurmay Arşivinden, <https://www.youtube.com/watch?v=JGea7lnwCHY> (10.09.2022).

Kaynak Kişi Künyesi

ARDA, A. R.,Yazma Ustası, Emekli, 1954 İstanbul doğumlu.

ÇINÇIN, Erdenay, Bartın Kent Müzesi'nde Uzman Personel, 1988 Bartın doğumlu.

ÇINÇIN Erol, Yazma İmalat ve Satışı, Emekli, 1936 Bartın doğumlu.

ERGÜNOĞLU, Ş.,Yazma Ustası, 1960 İstanbul doğumlu. Cenk Yazma, Çarkçılar Sokak, No:38.

KOVAN, V.,Yazma İmalat ve Satışı, 1962 İstanbul Doğumlu, Kamer Yazma, Büyük Yeni Han, No:5, Eminönü, İstanbul.